

Els assentaments rurals com a espai de residència: l'exemple del *territorium* de Tàrraco

Josep M. Macias i Solé

La investigació actual

L'*ager tarraconensis* és, sens dubte, un dels millors indrets de la Mediterrània occidental per conèixer i analitzar les formes d'ocupació residencial d'un territori circumscrit i interrelacionat simbiòticament amb un nucli urbà. A més, en ser Tàrraco —cap de pont durant l'expansió militar d'època republicana i posteriorment una de les ciutats més rellevants en l'àmbit polític, econòmic i demogràfic— l'epicentre d'aquestes contrades, s'ha d'esperar que l'ocupació d'aquest territori fos un procés primerenc, intens i de magnitud proporcional al que representà la capital de la Hispania Tarraconensis.

Diverses dades denoten una transformació ràpida del territori, abans i paral·lelament al procés de consolidació urbana de la ciutat que, en funció dels darrers indicis, cal situar en el darrer quart del segle II aC. Fins i tot potser més a prop del canvi de segle (MACIAS, 2000b; DÍAZ [et al.], en premsa). Els elements més significatius d'aquest procés són l'ampliació del recinte emmurallat i la definició d'una extensa retícula urbana juntament amb els seus equipaments d'evacuació de residus. A més, treballs recents apunten la monumentalització del fòrum de la ciutat i la construcció d'un temple capitolí cap a l'any 100 aC (DOMINGO [et al.], 2004). Sabem que el 132 aC Roma va enviar-hi una comissió de deu senadors —*decemviri agrarii*— per a l'organització definitiva de les dues províncies hispàniques (Apià *iber.* 99-100). Un dels fruits d'aquesta tasca podria haver estat el traçat de la

via *De Italia in Hispanias*, datada a la Narbonense entorn del 118 aC i amb ramificacions cap al nord-est peninsular entorn del 110 aC.

Altrament també han estat identificats diversos eixos cadastrals d'organització territorial, però aquesta línia d'investigació, encara inacabada, planteja problemes interpretatius sobre el paisatge de Tàrraco que, de retruc, ha de relacionar-se amb les dades que ofereix la mateixa ciutat. La identificació de la retícula urbana intramurs de la ciutat esdevé una eina més per a l'estudi de l'organització del territori. En tot cas cal insistir en la identificació actual de dues orientacions per a la ciutat: un eix tardorepúblicà —avui definit entorn dels 31° E— establert a partir de la identificació de la retícula urbana (MACIAS, 2000), i un segon eix d'època altimperial —aproximadament 35° E— que articula les construccions del Concilium Provinciae dins de l'espai definit per l'antiga muralla republicana. Cal valorar aquestes dades per confrontar-les amb les retícules territorials recentment proposades perquè es tendeix a establir una relació de coetaneïtat entre transformacions i organització de l'*urbs* i de l'*ager* (cfr. PALET, 2003; ARRAYÀS, 2003). En aquest darrer treball es destaca «la coincidència existent entre els eixos del nostre cadastre centuriat (27° E) i el traçat del nucli urbà de Tarragona, que està fossilitzat en la xarxa actual de carrers de la part alta de la ciutat.» (2003, 45). S'afirma que els eixos cadastrals són de la segona meitat del segle II aC i no té en compte que l'orientació actual dels carrers de la part alta (35° E) és el resultat

de l'urbanisme medieval adaptat als eixos de l'antic Concilium Provinciae d'època flàvia. De tot això se'n pot concloure que la definició de la *forma* de Tàrraco és un procés que ja s'albira però que encara no s'ha acabat i la seva relació amb les trames rurals, així com la identificació de mòduls cadastrals, són de moment aspectes que s'han de desenvolupar amb cautela.

Allò que ara ens interessa és la definició del territori de Tàrraco com a espai residencial. Aquesta funció, pròpia per excel·lència de les ciutats, també es reproduïa a menor escala en els nuclis rurals, però la presència d'estructures residencials no s'ha d'associar exclusivament a una *villa* romana. Cal tenir en compte la hipotètica existència en el territori tarraconense de nuclis de població més extensos anomenats pels romans, entre moltes maneres, *castella*, *fora*, *vici* o *conciliabulis* i que, en la investigació més recent, es qualifiquen d'*agglomération secondaire*, *insan-diamenti minori* o *small towns*. També pensem en aquells establiments de dimensions més reduïdes associats al pas d'una *via. statio, mansio* o *mutatio*, que es podrien presentar de manera aïllada o bé com a part d'una *villa* o *praedium* (PONS, 1985).

Malauradament costa discernir arqueològicament entre l'àmplia tipologia existent d'assentaments rurals, circumstància ocasionada pel fet que encara no hi ha un coneixement profund de les diverses varietats d'assentament, no es disposa de prou excavacions globals en jaciments o àrees arqueològiques i també s'ha de reconèixer una certa tendència o inèrcia a identificar com a *villa* qualsevol assentament de fora de la ciutat. Aquestes incerteses són pròpies del nivell d'investigació deficitari actual sobre l'*ager Tarraco-nensis*. Es coneixen nombrosos assentaments rurals però pocs són els nuclis que han estat objecte d'intervencions arqueològiques intenses. S'han dut a terme actuacions de prospecció però sense corroboració de treball de camp (CARRETÉ [*et al.*], 1995). Passa el mateix amb algunes de les traces cadastrals proposades. Recentment s'ha elaborat una extensa síntesi sobre l'evolució de territori de Tàrraco (ARRAYÀS, 2002), però en alguns casos s'ha emprat com a document històric jaciments escassament estudiats des del punt de vista arqueològic. Finalment manca una catalogació de les orientacions

geogràfiques de tots els assentaments rurals. Aquest aspecte és vital de cara a la inclusió en les xarxes territorials que avui es proposen, tot veient com en les fases arquitectòniques inicials de molts jaciments, aquelles tradicionalment interpretades com a assentaments agrícoles de població iberoromana, es defineixen orientacions arquitectòniques que perduren en fases constructives posteriors.

Per aquests motius actualment considerem difícil definir un comportament global per a aquesta àrea geogràfica, i més si tenim en compte la variabilitat dels assentaments rurals existents entorn de Tàrraco, els quals, avui en dia, continuarem denominant assentaments agrícoles o *villae*.

La cronologia

És obvi que el *territorium* de Tàrraco —l'antiga Cessetània ibèrica— sempre ha estat un espai de residència, perquè aquesta activitat és inherent a l'explotació dels recursos agrícoles efectuada molt abans de l'arribada de Roma. La diferència amb les societats preromanes fou el nivell de desenvolupament econòmic que permeté la manifestació de noves pràctiques i hàbits culturals que requerien espais arquitectònics específics. Aquesta és en essència la raó de la *pars urbana* d'una *villa* romana. Així, doncs, la proliferació d'espais residencials i de lleure és un fet propi de la implantació de les *villae* d'inspiració itàlica vinculades a una explotació intensiva dels recursos naturals i a una concentració més gran de la propietat de la terra. Aquest nou model arquitectònic i de propietat comença a imposar-se cap a la segona meitat del segle I aC, preferentment cap al canvi d'era. En alguns casos es tracta de nous assentaments i en altres s'observa una relació de proximitat o bé una continuïtat respecte a estructures anteriors que presentaven unes característiques més pròpies d'assentaments agrícoles.

En destaquem la vil·la dels Munts, propietat d'un duumvir a mitjan segle II dC i que, durant els segles I i II fou objecte d'importantes activitats de monumentalització de cara a la definició d'espais residencials i de representació (TARRATS [*et al.*], 2000). La vil·la de Centcelles ha estat

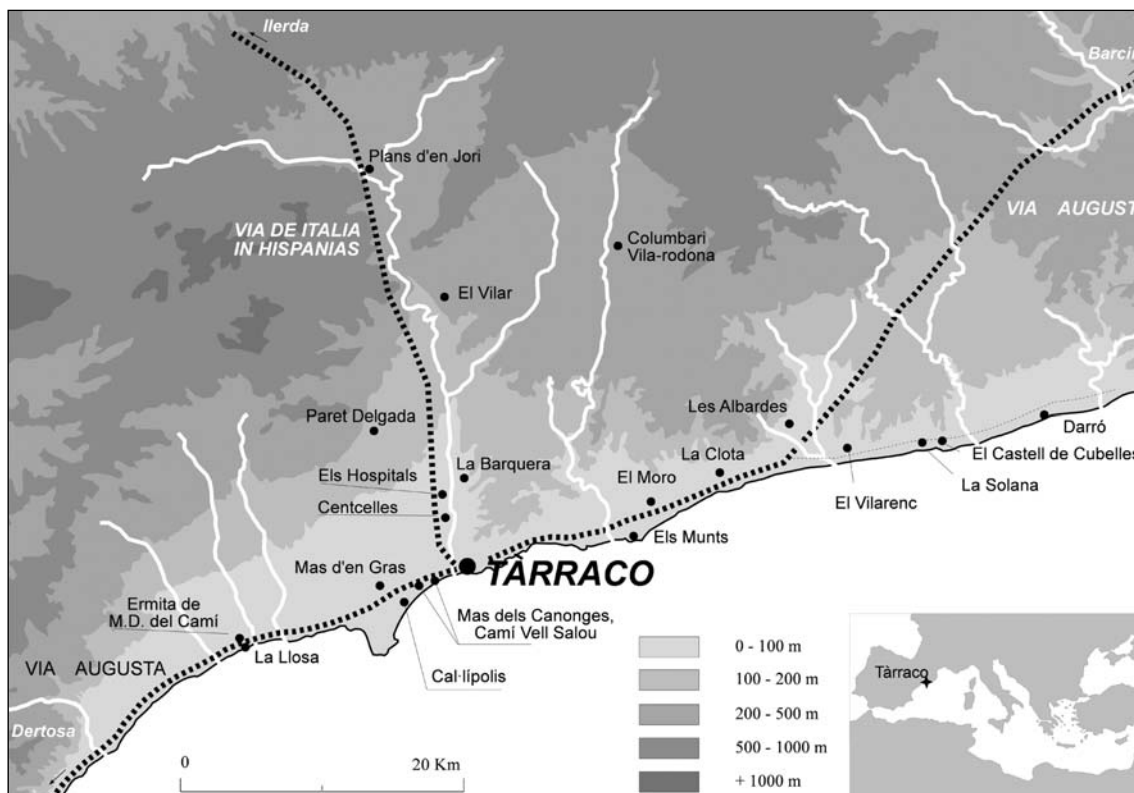

Figura 1. Situació de les principals vil·les residencials al territori de Tàrraco.

datada entorn al segle II-I aC, si bé no serà fins al segle I-II dC quan assolirà el seu màxim desenvolupament (HAUSCHILD i ARBEITER, 1993). A la vil·la de Cal·lípolis es documenten restes ceràmiques tardorepublicanes i es constata una primera fase arquitectònica al segle I dC. És al final del segle II dC quan es produí l'eclosió urbana del jaciment i es va definir una gran vil·la articulada entorn d'un pati central i amb un extens conjunt termal (MACIAS, 2000a). La vil·la de Mas d'en Gras fou construïda a la segona meitat del segle I dC, tot i que presenta un antecedent tardorepublicà de caire indeterminat però amb elements arquitectònics de tradició itàlica (un darrer treball a JÀRREGA, 2003). La vil·la dels Hospitals, localitzada al recinte de Repsol Química, presenta antecedents d'època republicana, activitats constructives entre canvi d'era i la primera meitat del segle I i una eclosió urbana al final del segle II aC (MACIAS i MENCHON, en premsa). La vil·la romana del Moro constitueix un dels casos més interessants i més ben coneguts. Construïda a la segona meitat del segle I aC, ja disposava d'un conjunt termal i,

per motius que es desconeixen, fou objecte d'una reedificació completa al segon quart del segle I dC (REMOLÀ, 2003). La vil·la romana de la Llosa presenta evidències arquitectòniques del segle I aC, i les fases arquitectòniques principals són del segon quart del segle I dC i d'un moment indeterminat del segle II dC; en aquest darrer moment s'hi afegí un conjunt termal (DA, 2001). Altres vil·les han estat recentment descobertes o revisades i se n'ha obtingut dades que, per la puntualitat de les actuacions, haurien de corroborar-se amb treballs més extensos. A l'entorn del poblat ibèric del Vilar recentment s'ha documentat una possible vil·la amb antecedents de finals del segle II aC i consistents en rebuigs d'un forn amfòric que elaborava imitacions d'àmfora grecoitàlica. No es coneixen estructures residencials d'entitat si bé presenta un petit *balneum* de la segona meitat del segle I dC (ADSERIAS i RAMON, 2004). A Riudoms s'ha localitzat un altre cas del segle I dC amb un conjunt termal del finals d'aquesta centúria (AROLA i BEA, 2004). A l'assentament de la Clota s'hi ha identificat un assentament d'època tardorepu-

blicana més un forn de mitjan segle I dC (VILA-SECA i CARULLA, 1998). Altres informacions apunten la convivència d'aquestes restes amb estructures residencials. Hi hem d'afegir els nous jaciments del Camí Vell de Salou i del Mas dels Canonges a Tarragona i el de Plans d'en Jori a Montblanc (ADSERIAS [et al.], 2000 i 2001).

A l'àrea nord-oriental del territori hi trobem la vil·la de Darró, edificada en època augustal, i el Vilarenc, edificada a final del segle I i amb un precedent tardorepublicà (LÓPEZ [et al.], 2002; REVILLA, 2000). També consten precedents tardorepublicans i activitats constructives romanes del segle I aC a la Vil·la de les Albardes, a l'entorn d'Alorda Park i a sota del castell de Cubelles (MORER [et al.], 1997; POU [et al.], 1993; LÓPEZ MULLOR [et al.], 2004).

D'aquestes dades s'extreu una primera fase d'implantació de *villae* entorn de mitjan segle I aC. Aquest fet obeeix al desenvolupament de Tàrraco des de la seva «refundació urbana» de finals del segle II aC i a l'increment de la població itàlica, tot definint una fase primerenca quant a la implantació de *villae* i de *balnea* privats. Amb els indicis actuals s'ha proposat que els primers assentaments s'establissin entorn del trajecte de la Via Augusta (el Vilarenc, Mas d'en Gras i el Moro). Es posaria així de manifest una ocupació costanera anterior a la de les planes interiors articulades al voltant de la via *De Italia in Hispanias* (cfr. JÁRREGA, 2000). Creiem que aquesta hipòtesi s'haurà de confirmar amb nous treballs.

Aquest fenomen s'incrementà a partir de l'època augustal i durant tot el segle I dC. La proliferació de *villae* i de centres terrissaires així com els nous prototipus amfòrics i els seus segells epigràfics són una prova d'aquest canvi territorial i econòmic (darreres aportacions a JÁRREGA, 1998, i MASSÓ, 1998). No es poden dissociar d'aquest procés una nova immigració itàlica al nord-est peninsular així com una possible *deductio* a Tàrraco (RUIZ DE ARBULO, 2002) i, fonamentalment, la progressió jurídica i econòmica de la ciutat com a nova *colonia* i capital de la *Hispania Tarraconensis*. A partir de l'època augustal es consolidà l'expansió extramurs i s'inicià el procés de monumentalització imperial així com de consolidació del port de Tàrraco (MACIAS, 2004, p. 161-171).

En aquest context econòmic favorable és freqüent la presència d'espais residencials integrats en vil·les, si bé la presència de recintes clarament residencials —amb *balnea*, *cubicula*, *oecus*, programes decoratius, etc.— sembla que respon a una època lleugerament posterior, a partir de mitjan segle I dC i, fins i tot, en alguns casos és més característic del segle II dC. També la presència d'àmbits termals constitueix una constant en la majoria dels assentaments i és una característica més pròpia de finals del segle I i de tot el segle II dC (Munts, Cal·lípols, la Llosa, etc.). Aquest fet reflecteix la generalització d'un costum i un avanç tècnic característic del segle II dC i ja constatat a la resta d'Hispania (GARCÍA ENTERO, 2001; REIS, 2004). L'extensió d'aquests conjunts termals és, a excepció dels Munts, de petites dimensions i es caracteritzen per disposar els àmbits calefactats i els de temperatura ambient de manera contigua, de manera que és difícil diferenciar estances de transició com ara el tepidari. Són esquemes racionals amb les dimensions d'un establiment privat i que en alguns casos perduren en èpoques avançades.

L'abandó de les vil·les és un fet heterogeni i trobem assentaments que s'abandonen amb anterioritat a la crisi del segle III; altres pateixen canvis a final del segle III, unes al segle V i, finalment, alguns assentaments presenten evidències d'ús fins al final del període visigòtic. Casos que cal destacar són els de Centelles o la vil·la dels Hospitals, on trobem reformes arquitectòniques significatives en època tardana (HAUSCHILD i ARBEITER, 1993; MACIAS [et al.], 1997, respectivament). Un altre exemple en aquest sentit és la fase tardana dels Munts (GARCÍA [et al.], 1999). Si bé pot considerar-se que la majoria de les evidències tardanes foren extretes durant les excavacions del *Museo Arqueològic Provincial* als anys setanta i de les quals no ens consta informació científica directa; la descoberta recent d'una extensa necròpolis, de més de 180 enteraments i amb evidències ceramològiques i datacions C-14 compreses entre els segles IV i VII dC, plantegen l'existència d'un extens hàbitat en aquest indret. A més, en aquest indret es localitzen exemplars ceràmics de cronologia molt tardana (OTIÑA, 2005). Cal plantejar-se, tant per cronologia, extensió funerària com pel context històric, si aquest nucli podria tractar-se

d'una aglomeració humana rural més extensa que no pas un establiment tipus vil·la i de caire unifamiliar.

Amb tot això encara és prematur cercar interpretacions històriques globals que expliquin aquests processos i costa discernir entre comportaments específics o pautes homogènies. A més, tot i que ara comencem a precisar la gènesi d'estructures rurals tipus *villae*, encara és una incògnita la definició de les pautes de desaparició dels espais estrictament residencials dels nuclis agraris. La vil·la de Cal·lípolis disposa d'un *balneum* que es manté, amb successives contraccions i restriccions, en ús com a mínim fins al segle VI. Malgrat aquests casos que podem qualificar d'espòradics, l'aparència dels nuclis tardoantics recorda més aviat els assentaments d'època tardo-republicana, on es prioritzen els espais de caire productiu per sobre dels exclusivament residencials (cfr. CHAVARRIA, 1998). En tot cas, amb un tret distintiu, la proximitat o la convivència entre àrees en ús i recintes funeraris que sovint aprofitaven estances o sectors abandonats de la vil·la (cfr. MACIAS [et al.], 1999). Finalment, un altre aspecte insuficientment abordat actualment és la incidència dels centres culturals cristians en el manteniment del poblament tardà. En aquest sentit, la constatació d'elements d'escultura arquitectònica en indrets com el Santuari de Paret Delgada a la Selva del Camp o a la vila d'Alcover (MUÑOZ [et al.], 1995), són elements indicis de parròquies rurals que, de ben segur, devien constituir elements d'aglutinació rural amb una incidència que, en el cas que ens ocupa, podria arribar fins a la reocupació d'època medieval. Sobre aquest sentit cal recordar les disposicions del Concili Provincial de Tarragona (516) sobre les esglésies rurals (MUÑOZ, 2001).

Els assentaments: situació i formes

Aquest és l'aspecte més deficitari de la investigació actual perquè per a l'estudi de la forma d'aquests espais residencials disposem d'escasses vil·les excavades profundament i amb suficients indicis per a la valoració de la disposició i l'evolució urbana. Els casos més ben coneguts són Cal·lípolis, la Llosa, el Moro, el Vilarenc, Plans

d'en Jori i els Munts. Altres jaciments disposen de propostes restitutives que caldria ratificar arqueològicament o bé requereixen més treballs arqueològics, per exemple, Centcelles, Paret Delgada a la Selva del Camp o la vil·la de les Cavalleries a Vallmoll. Els assentaments territorials es poden analitzar des de diferents factors i sempre s'ha de tenir en compte que en la majoria dels casos no disposem d'un coneixement absolut de la totalitat del nucli rural. Així podem diferenciar els nuclis a partir de la seva ubicació geogràfica, la seva forma arquitectònica i la seva funcionalitat.

El territori tarraconense estigué travessat per dos eixos fonamentals: la *Via Augusta* i la *Via de Italia in Hispanias*. Ambdues conflüen a la ciutat de Tàrraco. La primera transitava paral·lelament a la línia de costa i era la continuïtat d'un antic camí preromà. La segona seguia la conca del riu Francolí cercant les terres lleidatanes i també era una ruta natural, però en aquest cas no ens consten referències d'una utilització preromana. Des d'aquestes vies es devia articular una xarxa de camins que devia conduir als diferents assentaments de l'*ager*. Les evidències arqueològiques actuals indiquen una intensa ocupació residencial entorn d'aquestes vies i es pot qualificar de menor la constatació arqueològica en les àrees més allunyades dels eixos. Creiem que aquesta «realitat arqueològica» distorsiona l'ocupació real del *territorium* tarraconense, perquè la continuïtat d'aquests eixos (actualment Via Augusta = N-340 i Via Tàrraco/Ilerda = N-240) ha propiciat històricament la implantació de nuclis medievals que han arribat fins als nostres dies. Així, doncs, es produeix una més gran transformació i urbanització contemporània que, consegüentment, genera més localització i documentació de jaciments arqueològics. Per aquest motiu són nombroses les vil·les romanes localitzades entorn de la Costa Daurada i també seguint l'eix de penetració cap a l'interior. A més, determinats municipis ubicats entorn d'aquests eixos han afrontat o impulsat recentment la recerca arqueològica per tal de potenciar-ne l'oferta turisticocultural. Aquesta realitat qüestiona l'afirmació d'una concentració més gran de vil·les a la costa i entorn de Tàrraco (CARRETE [et al.], 1995, p. 275). Creiem més aviat que es tracta d'un coneixement científic desigual.

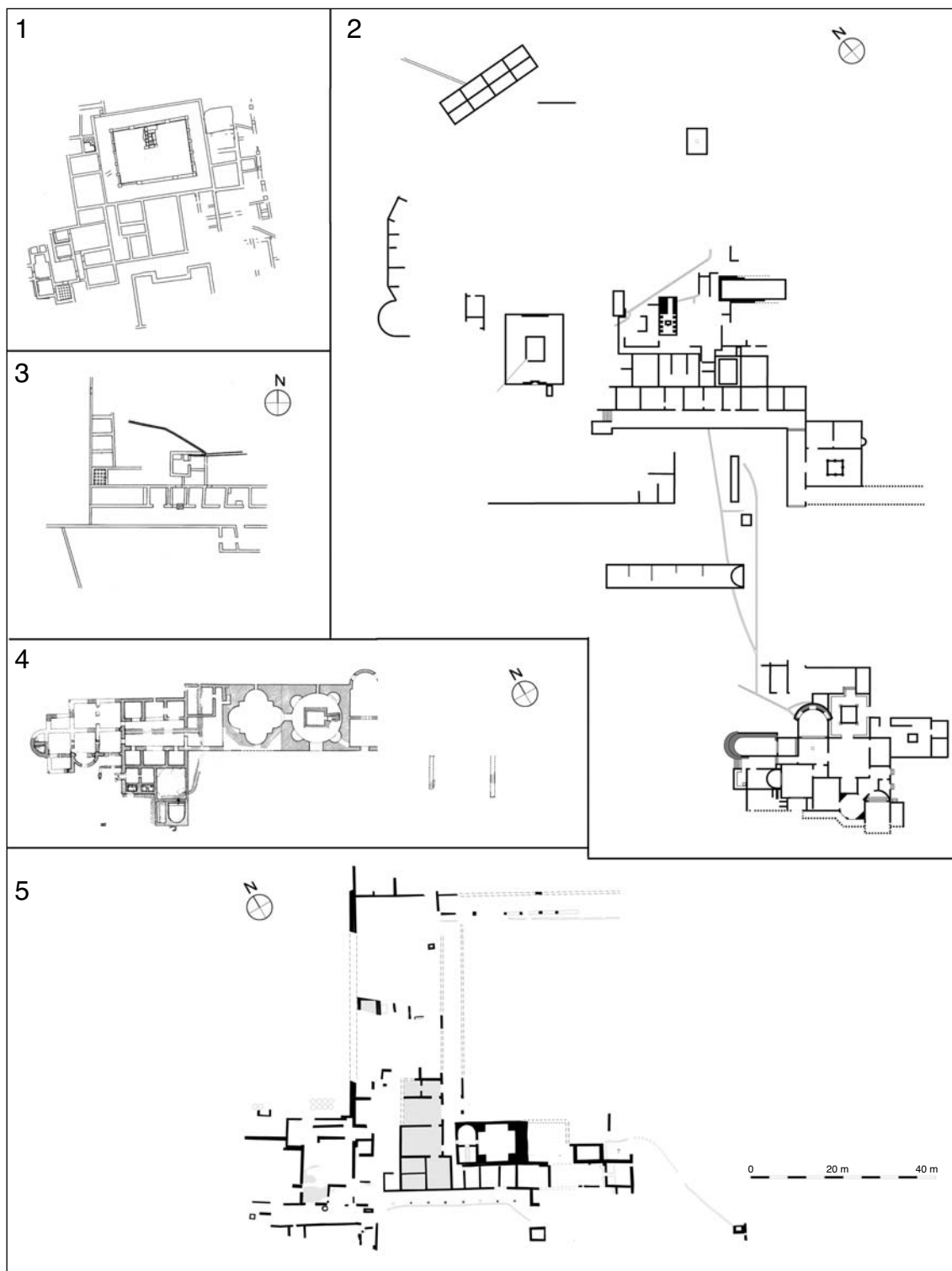

Figura 2. Plantes de les vil·les més conegudes de l'*ager* Tarraconensis: **1** El Moro (REMOLÀ, 2003), **2** Els Munts (TARRATS [*et al.*], 2000), **3** La Llosa (DA, 2001), **4** Centelles (HAUSCHILD i ARBEITER, 1993), **5** Cal·lípolis (MACIAS, 2000a).

Les dades avui disponibles ens permeten diferenciar entre tres tipus d'assentament en funció de la seva posició geogràfica: vil·les maríti-

mes, litorals i vil·les d'interior. Entenem com a vil·la marítima aquella que està situada just a la costa i en què el programa arquitectònic preveu

la construcció de recintes que interactuen amb el mar. El cas paradigmàtic és la vil·la dels Munts, on es documenten possibles restes de banys a la mateixa platja. També hi podríem incloure els casos de Cal·lípolis, la Llosa i potser Darró, tot i que les excavacions efectuades encara no han reflectit una relació directa amb el mar.

L'arquitectura de la vil·la dels Munts s'adaptà al turó costaner on es troba, amb nombroses cisternes de retenció d'aigua i amb una clara disposició geogràfica condicionada per la trajectòria solar i el pendent orogràfic. Destaquem que l'àrea residencial principal s'articula entorn d'un pati de grans dimensions. És una disposició urbana present en vil·les marítimes i que sembla que s'inicia a la península itàlica, entorn de mitjan segle I aC, però que és més característica del segle II dC i la primera meitat del següent (LAFON, 2001). És una solució que també constatem a Cal·lípolis o en els casos itàlics d'Alba Docilia, Varignano Vecchio (LAFON, 2001, fig. 53 i 54). En aquest tipus és característica la presència d'un corredor perimetral com a eix de distribució. Als Munts aquesta funció la fa la galeria semienterrada —l'anomenat criptopòrtic— que a la vegada porta a altres galeries o passadissos de circulació. Aquest corredor *ambulatory* és el nexa d'unió de les diferents parts de la vil·la. Així, en el cas d'Altafulla hi diferenciem una ala composta de *cubicula* i una altra amb diferents espais de representació. En el cas de les termes, l'envergadura i l'extensió del conjunt termal que aquí es conserva determinà la construcció d'un edifici aïllat, però comunicat a partir dels eixos desenvolupats des de la *pars urbana*.

A Cal·lípolis veiem com una de les ales de la vil·la, la més meridional i propera al mar, és ocupada íntegrament pels banys. En canvi, tant a la Llosa com a Centelles, on els conjunts termals són de dimensions menors, els *balnea* s'ubiquen preferentment a prop de les cantonades i amb els *prae-furnia* a l'exterior de l'edifici. La identificació funcional de les estances residencials també és un aspecte difícil de resoldre. En el cas dels Munts els indicis apunten a la presència de *cubicula* i un *oecus*, però malgrat el bon nivell de conservació hi ha altres recintes de difícil interpretació. Quant a la Llosa i Cal·lípolis, la identificació és més complexa. Fins i tot en el primer cas s'ha recuperat la decoració archi-

tectònica i mobiliària d'un possible *triclinium*, però es desconeix en concret quina estança devia ser. No obstant això, és una constant el fet d'arreglar les estances de la *pars urbana* entorn del pati, mentre que les estructures de caràcter més productiu s'ubiquen en una segona línia o bé a l'exterior de l'edifici principal. En el cas de la Llosa cal destacar, tot ocupant una ala de l'edifici i demostrant una pràctica arquitectònica habitual, la presència d'un corredor de façana.

Amb tot això veiem que la distribució d'àrees residencials entorn d'un pati de grans dimensions és una solució urbanística freqüent i lògica per criteris d'il·luminació, visualització i ventilació. Així sembla que es repeteix aquest esquema en les vil·les marítimes de Cal·lípolis, la Llosa i en els casos interiors de Centelles, Plans d'en Jori i probablement el de Paret Delgada. Aquest model és característic de les vil·les de grans dimensions on la seva forma és conseqüència de la perllongació dels extrems de la vil·la a més d'una diferenciació funcional entre els diferents recintes. És un model freqüent arreu de l'Imperi i que el podem trobar a Vilalba, Pedrosa de la Vega, vil·la Fortunatus, etc. L'única i principal excepció a aquest model la constitueix l'assentament del Moro a Torredembarra, que marca clares diferències quant a la cronologia, el model termal i la planta arquitectònica. Potser és un cas que reflecteix una clara influència itàlica primerenca, a partir de l'establiment d'un propietari nouvingut que fixà una residència de camp propera a Tàrraco.

Vil·les litorals serien aquelles que estan pròximes a la costa, tot i que és difícil precisar una distància per diferenciar-les de les marítimes. En tot cas la inconnexió entre l'assentament rural i el mar és un altre criteri distintiu. En aquest conjunt hi inclouríem nombroses vil·les, a causa de la relació de proximitat amb la via Augusta. Així tindríem la vil·la del Moro a Torredembarra, possible vil·la a l'ermita del Camí de Cambrils, les vil·les del Mas de Canonge, del Vilarenc, el Camí Vell de Salou, etc. Cap a l'interior la localització d'assentaments resulta més escassa, però es tracta d'una circumstància ocasionada per un dèficit de coneixement i d'actuació. Així, als casos ja coneguts de Centelles a Constantí, els Hospitals al Morell, Paret Delgada a la Selva del Camp, el Vilar a Valls, les Cava-

l·leries a Vallmoll, Plans d'en Jori a Montblanc, etc., hi hauríem d'afegir la nombrosa informació continguda en l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya i en les publicacions locals efectuades per estudiosos dels diferents pobles del Camp de Tarragona (v. KEAY, 2004, fig. 64).

Abstract

*Rural settlements as residential buildings:
the case study of Tàrraco territorium*

The *Ager Tarraconensis* should be considered one of the most occupied rural area of *Hispania Tarraconensis*. This paper is a synthesis based on present knowledge of the different villas and establishments that have been excavated. Existing deficiencies in present investigation and the absence of intensive archaeological excavation and of global studies are highlighted. These circumstances make it difficult to elaborate on general interpretation, but it does not prevent definition and reflection of the chronological guidelines of the process of territorial transformation as well as the relation of the main characteristics of the residential buildings of each Roman villa.

Resumen

*Los asentamientos rurales como espacios de
residencia: el ejemplo del territorium de Tarraco*

El *Ager Tarraconensis* debe considerarse una de las áreas rurales más ocupadas de la *Hispania Tarraconensis*. Este artículo realiza una breve síntesis sobre el conocimiento actual de las diferentes villas y asentamientos que han sido excavados. Se ponen de manifiesto las carencias existentes en la investigación actual y la ausencia de excavaciones arqueológicas intensivas y de estudios globales. Estas circunstancias dificultan la elaboración de interpretaciones generales, pero ello no impide la definición y reflexión sobre las pautas cronológicas de este proceso de transformación territorial, así como una relación de los principales rasgos de los edificios residenciales de cada villa romana.

Referències bibliogràfiques

- ADSERIAS, E.; RAMON, E. (2004). «La vil·la romana del Vilar (Valls, Alt Camp)». *Quaderns de Vilaniu* [Valls (Tarragona)], núm. 45, p. 5-18.
- ADSERIAS, M.; MORER, J.; RIGO, A. (2000). «La vil·la dels Plans d'en Jori (Montblanc, Conca de Barberà)». *DAC* [Tarragona], núm. 3 (*Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*), p. 199-206.
- ADSERIAS, M.; GARCÍA, M.; TEIXELL, I. (2001). «Noves troballes d'època romana a l'entorn de Tàrraco: les vil·lae del Mas dels Canonges i del Camí Vell de Salou (Tarragona, Tarragonès)». *Bulletí Arqueològic* [Tarragona], núm. 23, p. 213-247.
- ARIÑO, E.; GURT, J. M.; PALET, J. M. (2004). *El pasado presente. Arqueología de los paisajes en la Hispania romana*. Barcelona; Salamanca.
- AROLA, R.; BEA, D. (2004). «La vil·la romana de l'Hort del Pelat (Riudoms, Baix Camp)». *Bulletí Arqueològic* [Tarragona], núm. 24, p. 75-95.
- ARRAYAS, I. (2002). *Morfología histórica del territorium de Tàrraco en època tardorepublicana romana o ibèrica final (ss. III-I aC): cadastres i estructures rurals*. Tesi doctoral presentada a Bellaterra.
- ARRAYAS, I. (2003). «El Territorium de Tarraco en època tardorepublicana romana (ss. III-I aC)». *Bulletí Arqueològic* [Tarragona], núm. 25, p. 25-55.
- CARRETÉ, J. M.; KEAY, S.; MILLET, M. (1995). «A Roman provincial capital and its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990». *Journal of Roman Archaeology*, núm. 15. Ann Arbor.
- CHAVARRÍA, A. (1998). «Els establiments rurals del llevant de la Tarraconense durant l'antiguitat tardana: transformacions arquitectòniques i funcionals». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 39, p. 9-30.
- DA (2001). *La vil·la romana de la Llosa. 10 anys d'investigació arqueològica*. Cambrils (Tarragona).
- DÍAZ, M.; MACIAS, J. M.; TEIXELL, I. (en premsa). «Intervencions al carrer Sevilla núm. 12-14. Noves dades per a l'evolució urbana del "casc antic" de Tàrraco». *Bulletí Arqueològic* [Tarragona], núm. 26.
- DOMINGO, J.; FIZ, I.; MAR, R.; RUIZ DE ARBULO, J. (2004). «Programas arquitectónicos de época augustea y flavia en Tàrraco». *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente* (Cartagena 2003). Cartagena, p. 69-81.
- GARCÍA ENTERO, V. (2001). *Los Bañea de las Villae hispanorromanas. Provincia Tarraconense*. Madrid.
- GARCÍA, M.; MACIAS, J. M.; TEIXELL, I. (1999). «Necròpolis de la vil·la dels Munts». Dins: *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 278-279.
- HAUSCHILD, T.; ARBEITER, A. (1993). *La vil·la romana de Centcelles*. Barcelona.
- JÀRREGA, R. (1998). «La producció amforal romana del camp de Tarragona. Estat de la qüestió». *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. 2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*. Badalona, p. 430-437.

- JÀRREGA, R. (2000). «El poblament rural i l'origen de les *villae* al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC)». *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* [Castelló de la Plana], núm. 21, p. 271-301.
- JÀRREGA, R. (2003). «Les ceràmiques romanes de la vil·la de Mas d'en Gras (Vila-seca, Tarragonès)». *Butlletí Arqueològic* [Tarragona], núm. 25, p. 107-170.
- KEAY, S. (2004). «"El Territorio", Tarragona. Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco». *Las Capitales Provinciales de Hispania* [Roma], núm. 3, p. 97-109.
- LAFON, X. (2001). *Villa Maritima. Recherches sur les villas littorales de l'Italie Romaine (IIIe siècles av. J.-C/ IIIe siècle ap. J.-C)*. BEFAR 307. Roma.
- LÓPEZ, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, X. (2004). «Resultats de la recerca arqueològica a la vil·la romana i al Castell de Cubelles». Dins: *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001. Comarques de Barcelona 1996-2001*. Volum II. Barcelona, p. 458-488.
- LÓPEZ, A.; FIERRO, J.; RIERA, M.; SUAU, L. (2002). «Les excavacions a Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf) entre 1996 i 1998». Dins: *Tribuna d'Arqueologia 1998-1999*. Barcelona, p. 175-209.
- MACIAS, J. M. (2000a). «La vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès)». *Documents d'Arqueologia Clàssica* [Tarragona], núm. 3 (*Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*), p. 207-222.
- MACIAS, J. M. (2000b). «L'urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l'entorn del Fòrum de la ciutat». *DAC* [Tarragona], núm. 3 (*Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*), p. 83-106.
- MACIAS, J. M. (ed.) (2004). *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco. Carrer de Sant Miquel de Tarragona*. Tarragona: Documenta 2, ICAC.
- MACIAS, J. M.; MENCHÓN, J.; MUÑOZ, A. (1999). «Món funerari del territori de Tàrraco». *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona: Enciclopèdia catalana, p. 275-278.
- MACIAS, J. M.; MENCHÓN, J. J.; PUCHE, J. M.; REMOLÀ, J. A. (1997). «Nous contextos ceràmics del segle IV i l'inici del V a la província de Tarragona». *Arqueomediterrània* [Barcelona], núm. 2 (*Taula rodona: «Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)»*, Badalona, 1996), p. 153-178.
- MACIAS, J. M.; MENCHÓN, J. J. (en premsa). *L'assentament romà dels Hospitals (el Morell, Tarragonès)*. Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
- MASSÓ, J. (1998). «Dades sobre la producció d'àmfores de vi romanes en el sector occidental del Camp de Tarragona». Dins: *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental. 2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*. Badalona. P. 283-287.
- MUÑOZ, A. (2001). *El cristianisme a l'antiga Tarragona. Dels orígens a la incursió islàmica*. Tarragona.
- MUÑOZ, A.; MACIAS, J. M.; MENCHÓN, J. J. (1995). «Nuevos elementos decorados de arquitectura hispano-visigoda en la provincia de Tarragona». *Archivo Español de Arqueología* [Madrid], núm. 68, p. 293-302.
- OLLÉ, A.; VALLVERDÚ, J. (2000). «Excavació de noves estructures a la vil·la romana de Paret Delgada (la Selva del Camp, Baix Camp)». *DAC* [Tarragona], núm. 3 (*Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*), p. 223-229.
- OTIÑA, P. (2005). *La vil·la romana dels munts. (Altafulla): excavacions de Pedro Manuel Berges Soriano*. Reus (Tarragona). (Col·lecció «Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia»)
- PALET, J. M. (2003). «L'organització del paisatge agrari al Penedès i les centuriacions del territori de Tàrraco: estudi arqueomorfològic». *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental* (el Vendrell, 2001). Barcelona, p. 211-229.
- PONS, J. (1985). «Propietats agràries d'itàlics a Catalunya: consideracions a l'entorn de les mansions de la Via Augusta que duen el sufix -ana». *Pyrenae* [Barcelona], núm. 21, p. 129-139.
- REIS, M. P. (2004). *Las termas y balnea romanos de Lusitania*. Madrid.
- REMOLÀ, J. A. (2003). «Les vil·les romanes del Moro (Torredembarra)». *Butlletí Arqueològic* [Tarragona], núm. 25, p. 57-87.
- REVILLA, V. (2000). «La villa de El Vilarenc (Calafell, Tarragona): arquitectura y organización espacial de un fundus del territorio de Tarraco». *DAC* [Tarragona], núm. 3 (*Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*), p. 257-273.
- RUIZ DE ARBULO, J. (2002). «La fundación de la colonia Tàrraco y los estandartes de César». *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*. València, p. 137-156.
- TARRATS, F.; MACIAS, J. M.; RAMON, E.; REMOLÀ, J. A. (2000). «Nuevas actuaciones en el área residencial de la villa romana de Els Munts (Altafulla, Ager Tarraconensis)». *Madridier Mitteilungen* [Maiz], núm. 41, p. 358-379.
- VILASECA, A.; CARULLA, A. (1998). «L'assentament romà de la Clota, Creixell, Tarragonès. El poblament rural al nord-est del Tarragonès en el context del canvi d'era». *CITERIOR 2. Revista d'Arqueologia i Ciències de l'Antiguitat* [Tarragona], p. 189-201.

Josep M. MACIAS I SOLÉ actualment és investigador de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i ha centrat bona part de la seva trajectòria en l'arqueologia professional de la ciutat i el territori de Tarragona. Ha dirigit excavacions arqueològiques en nombroses vil·les de l'ager Tarraconensis: Cal·lípolis, els Munts, la Llosa, etc.